

REVOLUȚIE ȘI COMPETENȚE LITERATE: ROMÂNIA POSTCOMUNISTĂ

Sebastian-Raul PAVEL

Școala Națională de Studii Politice și Administrative, Facultatea de Științe ale Comunicării
National School of Political and Administrative Studies, Faculty of Communication Sciences
Personal e-mail: pavel.raul@student.comunicare.ro

THE REVOLUTION AND LITERATE COMPETENCES: POST-COMMUNIST ROMANIA

Abstract: This is a modified version of the introduction to a chapter from my PhD thesis concerning publishing and reading practices during XX-th century Romania. The present excerpt delineates the social and cultural context in the first decade after the Revolution that toppled the communist regime of Nicolae Ceaușescu at the end of 1989. With a focus on the notion of literacy, I explore how the changes in the material and social landscape produced lingering effects in book consumption and reading practices.

Keywords: literacy, reading, communism, post-communism, publishing.

Citation suggestion: Pavel, Sebastian-Raul. "Revoluție și competențe literate: România postcomunistă". *Transilvania*, no. 3 (2021): 12-20.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.03.02>.

Maniera în care comunismul a înțeles rolul literaturii în politicile sale culturale, amestec de intenții iluministe, propagandă și dispoziții literare, nu a dispărut pe deplin în urma răsturnării politice din 1989. Chiar dacă unii dintre directorii editurilor de stat fuseseră înlocuiți, ele erau în continuare conduse de profesioniști formați în câmpurile intelectuale ale vremii. Presa și lumea academică la fel. Importanța socială a cărții și a lecturii, confundarea lor cu destinul cultural al țării, țineau de o credință neafectată de schimbarea regimului. De aceea, unele dintre idiosincraziile educaționale ale fostului regim, precum teama de cărțile care îi „dezorganizau moral” pe cei care le citeau, de cele care încurajau lectura de plăcere sau ca modalitate de evadare din cotidian, au fost păstrate în repertoriul intelectualilor care se preocupau de calitatea alegerilor cititorilor. Cartea și lectura erau, deopotrivă, semne ale sănătății culturale și morale a societății, dar și teren în care noțiunile de cultură și de moralitate erau disputate de către facțiuni dispartate ale câmpului intelectual. Lupta pentru sufletul cititorilor se dădea în paginile revistelor culturale, nu în stradă.

Cititorul era la fel de invizibil și înainte și după Revoluție. Motivele și nevoile cărora lectura le răspundea, amplu speculate de diverși comentatori și

literați în presa vremii, nu au fost cu adevărat interogate. Științele sociologice nu ieșiseră încă din stupoarea în care le induse comunismul. Cu tot disprețul pe care comunismul îl avea pentru capitalism, unde nevoile spirituale și materiale erau supuse competiției de piață, iar cultura era tratată precum o marfă, nici setarea nevoilor individuale în funcție de prescripții ideologice nu era cu mult mai bine. Anchetele din comunism asupra cititorilor se ocupau numai cu verificarea gradului de corelare dintre prescripția politică și comportamentul social. Lecturile cititorilor erau indicatori „tehnic” ai relației dintre progresul cultural și cel economic. După Revoluție, anchetele se mulțumeau să consemneze cele mai cumpărate titluri sau cele mai populare genuri. La mijloc, cititorul era prins între lectura cărților ca expresie a obsesiei „productiviste”¹ a politicului în comunism și lectura cărților ca obsesie culturală a recuperării decalajului față de Occident în tranziție.

În desfășurarea pe termen lung a istoriei, există evenimente care galvanizează apariția și dispariția practicilor culturale și materiale existente. Apar breșe în care unele dintre forțele, normele și reperele prin care se valorizaseră aptitudini și atitudini implicate în formarea de practici sociale de consum cultural,

ajung să fie devalorizate. Revoluția română din 1989 a fost un astfel de moment. Pentru mulți, prăbușirea comunismului reprezenta încheierea unei faze istorice modernității, a epocii meta-povestirilor, după expresia lui Lyotard;² pentru alții, comunismul continua să reprezinte sursa (pasivă și activă) a eșecurilor prezentului. Pe durata lui s-au format anumite tipuri de capacități, în sensul dat de Amartya Sen,³ adică libertăți capabile (virtual) să extindă potențialul uman. Educația este o astfel de libertate, chiar și în regimurile autoritare, căci abilitățile de scriere și citire, de manipulare a conceptelor abstracte, de comprehensiune și creativitate lingvistică nu pot fi pe deplin controlate. Comunismul a lăsat în urma sa un bun de utilitate publică – un *standard al competențelor literate*⁴, limitat și modelat de imperative de natură ideologică, dar care a facilitat transformările sociale și politice de mai târziu: prin nivelul și calitatea accesului educațional, prin instituțiile sale de învățământ, prin larga difuzare a materialelor tipărite, prin diversitatea infrastructurii culturale și acoperirea ei națională, prin înscrierea într-un orizont cultural de proximitate occidentală, prin nivelul de calificare al forței de muncă și nu numai.

Standarde de coerență și competențe literate

Rareori realizăm că fiecare moment istoric, tehnologic sau economic semnificativ înseamnă și un moment în care competențele literate existente înainte și cele care vor exista după nu mai sunt aceleași. Nu vor mai fi aceiași nici *sponsorii*, adică agenții sociali, economici, politici sau culturali care încurajează sau descurajează dobândirea unor abilități literate particulare⁵.

Transformările ce au avut loc odată cu demantelarea treptată a infrastructurii materiale și instituționale pe care regimul comunist crease, în paralel cu apariția actorilor privați și a intereselor economice reunite în jurul noțiunii de profit, nu reprezintă singura poveste pe care o putem spune despre consumul de carte din post-comunism. Cealaltă poveste ar spune cum o întreagă generație se va vedea confruntată cu imperativul adaptării la condiții pentru care nu fusese, totuși, educată⁶ și pentru care nu fusese pregătită. Ar mai spune cum valoarea pe care și-o extrase din ceea ce realizase până atunci va suferi o devalorizare socială parțială în anii imediat următori, iar aptitudinile în care investise timp și muncă, vor fi considerate inefficiente sau insuficiente economic, în lumina transformărilor necesare. Condițiile de muncă, învățare și supraviețuire nu mai erau aceleași. Dezavantajele economice și cele de natură literată converg pentru a produce, alături de alți factori, condițiile generale ce vor însoți întreaga perioadă a trecerii de la comunism la capitalism. „Competențele literate”, după cum afirmă Deborah Brandt, „sunt o *proprietate* (s.n.) valoroasă și volatilă” (2), care prin contextul acumulării și utilizării lor reclamă accesul (sau absența lui) la noi relații sociale și de muncă, inclusiv de natură comunicativă.

Ceea ce va urma revoluției va semnifica practici sociale ale lecturii și nivelurile minime social acceptabile ale competențelor literate, înscrise în ceea ce Tracy Linderholm numește „standarde de coerență”⁷. Acestea reflectă „gradul de înțelegere pe care un cititor încearcă să-l atingă în timpul lecturii”, fiind determinat de factori precum scopul lecturii, cunoștințele deja dobândite ale cititorului, abilitățile de lectură, un simț al dificultății textului și relația pe care cititorul o are cu elementele externe și interne de distragere a atenției (168). Deloc simple aspecte ale psihologiei individuale, standardele de coerență se află la întretăierea dintre cognitiv și social, acolo unde istoria culturii se întâlnește cu procesele mentale ale lecturii⁸. Efectele consolidării unor noi standarde de coerență vor fi multiple și cu consecințe ce durează până în prezent: noi forme de diferențiere culturală – determinate de schimbarea valorilor și funcțiilor utilitare ale lecturii⁹, de mediul competitiv al pieței culturale liberalizate, de dispariția statului ca arbitru absolut, de retragerea treptată a statului din sectoarele culturale; formarea de coordonate ideologice noi, hrănite prin opozițiile materiale, culturale și de comunicare dintre noile și vechile cohorte generaționale, dintre noile și vechile elite; precarizarea culturală a mediului rural și a urbanului mic, acestea fiind primele locuri din care statul se va retrage (dând naștere pre-condițiilor care, asociate unui discurs economic de tip neoliberal, de responsabilitate individuală, conduc astăzi la discursurile împotriva „asistaților social” și a „analfabeților funcționali” etc.). Procesul de învățare a unor noi forme de competențe literate nu înseamnă doar atingerea nivelului cerut de noul standard. Dificilă este accesarea acestuia, pentru că în constituția noului standard există transformări și amalgamări care *în timp, istoric*, au devenit parte din standard. Economia pieței libere venea cu propriul set de așteptări și cerințe în materie de competențe literate. Ecartul dintre acestea și cele de dinainte nu putea fi recuperat peste noapte, iar cu cât o persoană se afla mai departe de noul reper (și de resursele materiale sau relațiile necesare adaptării), cu atât îi va lua mai mult timp pentru a deveni și rămâne literat conform noului standard¹⁰.

România se va vedea angajată într-o direcție economică în care industria grea își pierde din relevanță, sub presiunea concurențială dinspre Occidentul mai avansat tehnologic și a condițiilor de circulație a mărfurilor impuse de piața liberă, precum și pentru că sectorul serviciilor va deveni tot mai important într-o lume în care „economia cunoașterii” devine predominantă. Odată cu acestea, abilitățile de scriere și citire, de comunicare și de informare sistematică, aplicate noilor contexte economice, devin elemente de o importanță și mai ridicată în formarea așa-numitului „capital uman”, adică a valorii productive economice a cunoștințelor, abilităților și motivațiilor individuale „Într-o manieră lipsită de precedent, competențele literate devin

integrale competiției economice și, astfel, unele dintre cele mai expuse și vulnerabile abilități umane”¹¹.

Noul tip de economie va obliga la consolidarea și depășirea abilităților literate deja existente, dar într-un context în care statul avea mai puține resurse la îndemână și un sistem educațional în avarie. Atitudinile populației (influențate cultural și cu valoare culturală) față de provocările și obstacolele noii realități, optimismul sau pesimismul ei, aversiunea față de risc sau toleranța la acesta, încrederea sau neîncrederea în politicieni, instituțiile statului, în ceilalți, vor marca, la rândul lor, modul și viteza cu care procesul de adaptare va avea loc și se vor crea noile condiții de sens și posibilitate ale acțiunii individuale/colective.¹² Inegalitățile de adaptare la noile cerințe sociale – adaptare urmărită mai degrabă individual, în lipsa unor structuri colective/publice de răspuns structurat – alături de alți factori, vor accentua inegalități economice și culturale¹³, cu preponderență între urban și rural, între muncitorii „calificați” și cei „necalificați”, între munca manuală și munca intelectuală, dezagregând vechile clase și grupuri sociale și formând altele noi.

În acest tumult al transformărilor, cărții i se va relega – direct și indirect, de către cei care dețineau capital simbolic și cultural în fața vechilor mase redefinite drept public – un rol de arbitraj în ierarhiile culturale și morale¹⁴, cu atât mai mult cu cât prima decadă de după revoluție a cunoscut un câmp politic polarizat și în jurul opozițiilor culturale dintre scriitorii și intelectualii „dizidenți” și cei „comuniști”¹⁵. În absența statului ca sponsor principal al noilor forme de stipulare a competențelor necesare participării depline în noua economie, câmpul literar și editorial, prin personalitățile sale publice, va deveni, cel puțin în prima decadă de după Revoluție, unul dintre locurile în care se va reorganiza valoarea simbolică a vieții atinse de carte, a valorii productive a lecturii și scrierii¹⁶. Totuși, valoarea în timp a standardelor de coerență și a competențelor ce le subîntind este tot mai scurtă, mai inflaționistă, sub pasul acut al schimbărilor economice și tehnologice. Niciun tip de media sau instituție nu își mai putea aroga rolul principal în construcția standardelor de coerență și, prin urmare, nici chiar cartea. Iar intelectualii vor afla încă din primii ani de după 1989, cum prestigiul câștigat

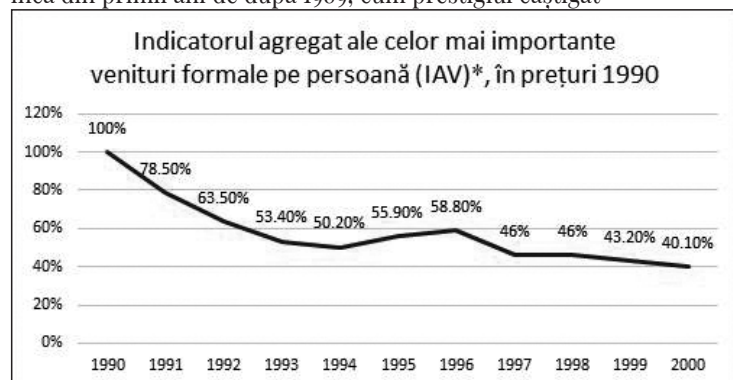
în comunism se va topi în condițiile unei piețe culturale liberalizate¹⁷.

De la insuportabil la penibil¹⁸. Contextul economic și social al decadei '90

Una dintre speranțele cele mai mari ale populației era că în urma căderii regimului nu avea cum să fie mai rău decât înainte. Din nefericire, economic cel puțin, acel moment va veni o decadă mai târziu, când PIB-ul României va începe să depășească, an de an, valoarea celui din 1989¹⁹. Creșterea anuală a PIB-ului per capita între 1990–1999 înregistrase o valoare negativă de -0,5% (United Nations, 2001). Un raport din 2010 al *Institutului de Cercetare a Calității Vieții* despre consumul populației din ultimele două decenii afirmă că „în anii '90, România s-a situat sistematic pe ultimul loc în Europa în ceea ce privește accesul majorității populației la bunurile și serviciile necesare unei vieți normale într-o societate modernă (s. n.)”²⁰.

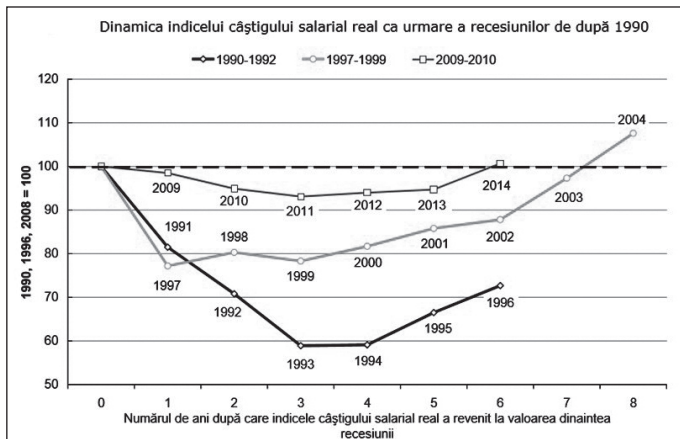
Românii intră în anii 1990 cu cea mai mare parte din consumul lor, peste 80%, procent mai mare decât al altor țări comuniste (Bulgaria, Polonia), îndreptat către mâncare, chirie, combustibil, electricitate, haine și încălțăminte. Sectorul serviciilor, cel mai mic dintre sectoarele serviciilor celor 22 de țări analizate într-un raport OECD din 1991, reliefând dureros unde stăteau prioritățile politice ale economiei românești și investițiile în capitalul uman.²¹ Un alt raport OECD, din 1992 de această dată, situa România pe ultimul loc dintre cele 25 de țări europene analizate la indicatorii nivelului de dezvoltare economico-socială²², poziție ce se va înrăutăți la finalul lui 1999 (United Nations 2001, 11).

Regimul comunist lăsase în urmă și o „dezalfabetizare economică” la nivelul populației, o economie ce nu putea face față economiei mondiale (prăbușirea CAER și pierderea unor piețe de desfacere a exporturilor) și absența premiselor instituționale care să poată face trecerea către ceea ce urma. Mai grav, „prăbușirea producției și a nivelului de trai nu au fost însoțite de reforme suficient de rapide și de profunde pentru a conduce relativ repede la o redresare economică, așa cum s-a întâmplat în alte țări postcomuniste”²³.

Tabel 1.

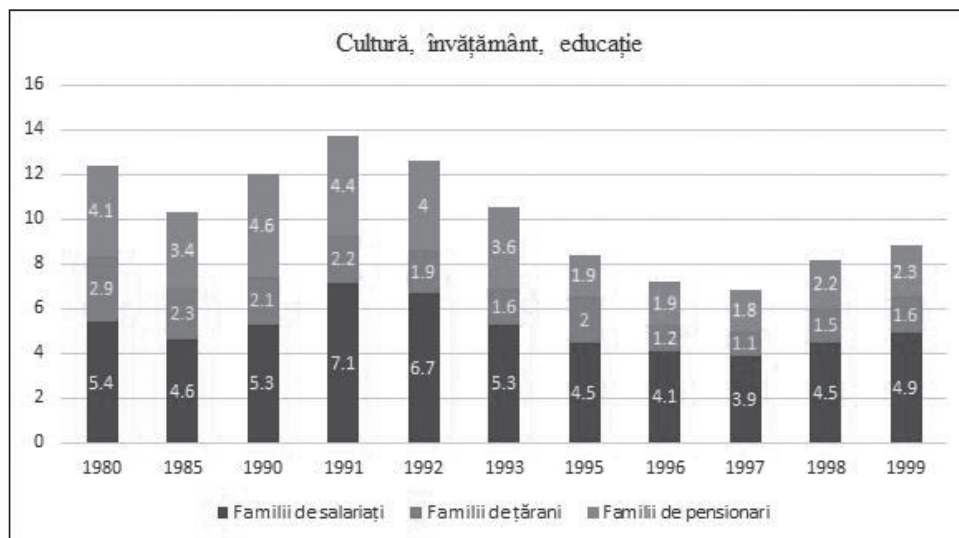
Sursa: Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției*²⁴

Tabel 2. Sursa: Academia Română, Institutul de Cercetare a Calității Vieții²⁵

Puterea de cumpărare se prăbușise (Tabelele 1 & 2), inflația, șomajul²⁶ (Tabel 4) erau în creștere în prima jumătate a noii decade. În anul 2000, numărul locurilor de muncă salariate s-a redus la aproape jumătate față de 1989 (Zamfir, 50), iar incapacitatea statului de a mai deservi categorii sociale întregi erodează încrederea populației²⁷ în măsurile statului și în procesul „tranzitiei”. Inegalitatea socială, măsurată prin indicatorul GINI, crește de-a lungul decadei (Zamfir, 48), aducând cu sine nu doar diferențe de venituri, ci și diferențe de acces la servicii de bază (de sănătate, cultură, educație) (United

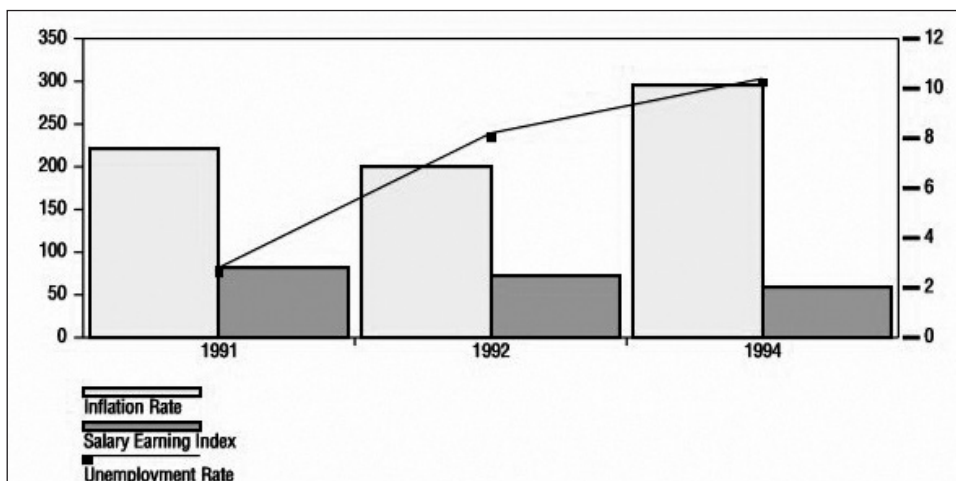
Nations 2001, 19), adică tocmai acele bunuri publice de care nimeni nu ar trebui să fie lipsit pentru a beneficia de oportunitățile de bază în viață. Pentru a ilustra precarizarea consumului de cultură și educație, asociat, printre altele, și cu nivelul accesului la ele, putem să ne uităm la procentul ce le este dedicat din cheltuielile pe gospodărie din 1990 încolo (cf. Tabel 3). Vom observa că după o creștere în 1991, urmează o pantă descendentă până în 1998, iar valorile din 1990 nu vor fi atinse decât după anul 2000.

Tabel 3. Structura cheltuielilor de consum per gospodărie, în procente (Comisia Națională pentru Statistică, 1994, 1998, 2000)

În ceea ce privește cartea, primii trei ani de post-comunism reduc numărul de librării și papetării de la 2.278 în 1989, la 1.435 în 1993 (Comisia Națională pentru Statistică 1994). Alte sectoare de consum cultural au fost

și mai afectate, de exemplu cinematografele, numărul lor scăzând de la 5.433 în 1989, la 1.470 în 1993 și 321 în 1999 (Comisia Națională pentru Statistică 2000).

Tabel 4. Trend inflație, putere de cumpărare și șomaj (1990-1994), (United Nations 2001, 27)

Aceste aspecte nu sunt importante doar pentru că reflectă niște condiții materiale care afectau nivelul general de consum și, prin urmare, implicit și pe cel al bunurilor culturale precum cartea, ci și pentru că „ceea ce oamenii cred și simt este influențat nu numai de ceea ce ei dețin, de capitalul pe care îl au, dar, în același timp, influențează diferitele forme de capital”²⁸. Deprimarea puterii de cumpărare este doar un impediment material temporar. Dar sărăcia, neîncrederea socială, percepția faptului că lucrurile merg în direcția greșită²⁹ pun sub semnul întrebării utilitatea anumitor strategii de viață și practici sociale, resetând orizontul de posibilități și oportunități, adică tocmai terenul în care lectura poate fi un factor diferențiator.

În 1989, gradul de sărăcie era de 7%. În 1994, gradul de sărăcie, în funcție de metodologia folosită, era între 22%-39%. Un al doilea val de sărăcie început în 1997 va ridica rata sărăciei la 42% în 1999, iar sărăcia extremă se va dubla în același interval. Sărăcia, după cum arată Amartya Sen³⁰, trebuie „privită mai degrabă ca *privare de capacitățile de bază* (s.n.) decât ca o simplă insuficiență a venitului”. Cu alte cuvinte, sărăcia nu dispare odată cu dimensiunea ei economică, efectele ei individuale, comunitare și sociale rezistând în timp. Sărăcia este mai degrabă o *cauză* a competențelor reduse de scriere și citire, nu un efect al acestora din urmă, iar ceea ce în mod obișnuit este atribuit competențelor literate depinde mai degrabă de condițiile sociale în care acestea sunt deprinse³¹.

Oportunitățile economice, libertățile politice, serviciile publice și condițiile generale ale unei societăți influențează ceea ce oamenii pot obține și motivațiile de a o face, iar acțiunile lor pentru a obține aceste lucruri vor influența la rândul lor instituțiile și libertățile de care se bucură. Vorbim, în ultimă instanță, de o multidimensionalitate a factorilor care puteau influența pozitiv/negativ decizia de investiție în

capitalul educațional/intelectual, de la poziția de status, la mediul familial, la percepția subiectivă a direcției economiei țării și până la aversiunea față de risc. Toate acestea puteau juca rolul de sponsori, încurajând sau descurajând lectura, dezvoltarea și oportunitățile de aplicare a competențelor literate. Iar jocul dintre percepția oportunităților sociale și facilitățile economice vor influența poziția pe care cartea avea să o ocupe în obișnuințele de consum ale populației.

Lectura și scrierea nu mai erau doar mijloace prin care se atinge un set de competențe cerute de nivelul de dezvoltare socială și economică, cum erau văzute în comunism, într-un cadru de dezvoltare tehnic relativ izolat de competitivitatea globală. Sub presiunea schimbărilor tehnologice și economice continue, ele devin și *scop*, fără o finalitate clară, căci nimeni nu știe cum vor arăta competențele literate minime peste câțiva ani. Posibilitatea convertirii lecturii/scrierii în forme de acces la capital (social, cultural, economic etc.), face din acestea o formă de *libertate*, iar îmbunătățirea lor, o formă de *dezvoltare*. Totuși, *libertatea de a realiza* (2004, 157), câștigată în urma revoluției, nu a venit cu opțiuni adecvate, care să antreneze păstrarea capacităților literate deja existente.

Procesul trecerii de la comunism la o societate liberală, în primii 10 ani de la revoluție, a definit în mod fundamental raportarea la carte și lectură ca practici sociale necesare în noua economie a cunoașterii, dar nu neapărat și facilitatoare de mobilitate socială, îmbunătățire a condițiilor de trai sau de conectare a efortului cu meritul, adică lucrurile cu care cartea (socialistă) era asociată în comunism. Astăzi, această complexitate, deopotrivă psihologică, socială, economică și politică a fost redusă ideologic la diagnostice pseudo-medicale precum *analfabetismul funcțional*³², care propune un model *autonom* de diagnosticare, centrat pe competențele cognitive individuale, înzestrarea

fiecăruia; sau diagnostice de natură pseudo-socială, unde educația, care *nu* este sursă unică de competențe literate (Street 1995), îndeplinește rolul țapului ispășitor. Neîndoielnic că educația contează foarte mult în deprinderea competențelor literate fundamentale (citirea, scrierea, folosirea cifrelor) și că analfabetismul funcțional indică înspre un „ceva” real, nu imaginar. Dar educația nu are loc într-un vid social și economic, există un „înainte de” și un „după” educația formală, iar analfabetismul funcțional este întotdeauna o metrică relativă, ce-și schimbă valorile în funcție de chenarul cu care se măsoară – ceea ce era considerat suficient în urmă cu 30 de ani nu mai este în prezent – și reprezintă totodată o „viziune școlară a faptelor sociale”³³.

Este foarte probabil că prima decadă de post-comunism a lăsat cicatrici adânci în corpul social și în valorile împărtășite de societatea românească. Cătălin Zamfir vorbește despre „dezagregare și degradare” socială, de „pasivizarea colectivității” și de un „cost psihologic de lehamite” (2004). Tita Chiper, într-un interviu din 2002, povestind despre dificultățile muncii de editor în perioada anilor 1990 spunea că nu existau instituțiile și reglementările legale care să le dea oamenilor sentimentul că-și pot face cariere în țară și că munca ei avea nevoie de „o doză de nebunie și încrâncenare”. Vintilă Mihăilescu menționează o „criză morală și identitară”, imediat înainte de a spune că ne-a lipsit și ne lipsește, în continuare, intelectualitatea critică la adresa societății și a puterii (2010). Peter Gross (2017) critica natura „cvasi-feudală” a instituțiilor post-comuniste și faptul că societatea românească era „nepregătită din punct de vedere cultural” pentru transformările ce urmau să aibă loc. Cartea și lectura trebuiau să re-socializeze, prin angajarea puterilor imaginației și a cunoașterii, o populație care își dorea să își schimbe modul de viață, care era pregătită de a învăța lucruri pe care nu le știa. Din acest punct de vedere nu exista nicio problemă – populația era pregătită pentru o serie de transformări și chiar și pentru sacrificiile cerute de acestea. Dar durata în timp a transformărilor, mediul tot mai politizat (în sensul negativ, de politicianism, oportunist), situația economică dificilă etc. erodau condițiile care să mențină determinarea, optimismul și speranța. Deși am menționat că scăderea puterii de cumpărare nu putea influența decât într-o manieră temporară consumul de carte, în situația percepției unei degradări continue a vieții, economicul era, totuși, reperul primar de măsurare a calității vieții. Iar lectura, sub toate speciile ei, trebuie să aibă parte de niște condiții speciale pentru a fi preluată și păstrată în viața oamenilor. Din acest punct de vedere ea nu este atât o abilitate individuală, cât un tip de resursă la care avem sau nu acces și în funcție de condițiile materiale în care trăim.

Economic și material, prima decadă post-decembristă a reprezentat o înrăutățire a situației majorității românilor, cu efecte certe asupra felului în care și-

au raționalizat și explicat ce fel de acțiuni îi vor putea ajuta să depășească complexitățile prezentului. Pentru un număr ridicat dintre ei, dintre cei afectați de disponibilizări, după retrocedarea terenurilor agricole, finalizată în procent de 80% în 1994 (United Nations 2001, 5), aceasta va însemna reîntoarcerea în mediul rural, unde vor încerca să supraviețuiască din agricultura de subzistență și economia informală. Între 1990 și 1999, procentul populației urbanizate a României a crescut numai cu 1%, de la 54% la 55% (2001, 8), în schimb rata migrației dinspre urban spre rural crește de la 2,5 per mia de locuitori la 7,7, peste procentul migrației dintre rural spre urban, care în 1998 scăzuse la 4,9, de la 10,7 per mia de locuitori (2001, 62).

Migrația internă dinspre urban spre rural va produce efecte secundare neașteptate. Pentru că statul român se va retrage, administrativ și financiar, din mediile rurale, încă din primii ani de după revoluție – sub presiunile externe de descentralizare a administrației și eșecul statului român de a crea un cadru în care descentralizarea să nu însemne simplă demantelare administrativă, fără a pune ceva în loc –, mediul rural va fi cel mai afectat la nivelul infrastructurii culturale, educaționale și economice. Mecanismele care puteau garanta funcționarea aparatului birocratic la un anumit nivel de raționalitate, coerență și structură, odată dispărute, lasă loc liber inserării de diverși interpuși ai celor cu relațiile politice potrivite, precum și a transformării câmpului birocratic într-un teren de joc în care fiecare era pentru sine (și ai săi). Debirocratizarea aparatului de stat, prin urmare, nu era, în sine, un lucru bun, care să fi făcut din stat un actor mai suplu și mai agil în acțiunile sale de protecție a bunurilor publice și a economiei. Efectul a fost tocmai erodarea structurilor care îi permiteau statului să extragă informații, să asigure respectarea legilor și capacitatea de decizie coordonată și continuă. Cătălin Augustin Stoica (2018) este și mai critic, arătând că România avea, în mod consistent, o birocrație mai coruptă și mai slabă decât statele din jurul ei, de-a lungul anilor 1990, și un nivel de *captură a statului* (influențare de către firme private a legislației și a aplicării legii prin intermediul protecției politice și mituirea demnitarilor publici), în medie dublă față de țări precum Polonia sau Ungaria.

Reîntoarcerea în rural reprezentase pierderea încrederii în progresul economic al țării, în capacitatea statului de a lua decizii de interes public și în competența actorilor politici de a acționa pentru binele general. Mai însemnase și pierderea contactului cu producția culturală, concentrată în mediile urbane, și cu majoritatea formelor de acces la ea. Pentru cea mai mare parte a societății românești din anii 1990, valorile sociale dominante erau, astfel, cele legate de supraviețuire, dominate de neîncredere în semeni și în instituții³⁴ (Inglehart 2019). Unde să mai fie loc și pentru cultura creatoare?

Note:

1. Macrea-Toma denuște drept *productiviste* politicile culturale ale cărții din timpul lui Ceaușescu, unde numărul de cărți publicate anual de către fiecare autor și numărul de cărți citite *per capita* indicau racordarea câmpului literar la progresul economic al celorlalte industrii. Vezi Ioana Macrea Toma, *Privileghiul* (Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2009).
2. Jean-Francois Lyotard, *Condiția postmodernă* (Cluj-Napoca: Idea, 2003).
3. Amartya Sen, *Dezvoltarea ca libertate* (București: Editura Economică, 2004).
4. Sintagma *competențe literate* cuprinde trei sensuri principale: a) se referă la abilitatea de a citi, de a scrie și de calcul, b) se referă la procesul de achiziție a acestor abilități și c) se referă la utilizările lor practice – vezi Agneta Lind, *Literacy for All: Making the Difference* (Paris: UNESCO, 2008). Competențele literate sunt, astfel, atât abilități cognitive, cât și abilități practice, fiind deopotrivă determinate la nivel individual și social. În acest articol, mă voi concentra pe al treilea înțeles al sintagmei, în speță cel de utilizare practică a competențelor literate pre-existente în contextul post-89.
5. Deborah Brandt, *Literacy in American Lives* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).
6. Peter Gross (2017) și Murgescu (2010, 456) vorbesc despre o „dezalfabetizare economică” și politică.
7. Tracy Lindholm, Sandra Virtue, Tzeng Yuhtsuen, Paul van den Broek, „Fluctuations in the Availability of Information during Reading: Capturing Cognitive Processes Using the Landscape Model”, *Discourse Processes: A Multidisciplinary Journal* 37, nr. 2 (2004): 165-86.
8. Andrew Elfenbein, *The Gist of Reading* (Stanford: Stanford University Press, 2018), 89.
9. În comunism, lectura viza „organizarea” moral-ideologică a individului și înscrierea acestuia pe un parcurs tehnic-vocațional. După Revoluție, lecturii îi este șubrezită funcția morală – se poate publica *orice* odată cu dispariția cenzurii –, iar impactul politicilor de privatizare asupra industriei românești va antrena o treptată dispariție a cărții tehnice și de specialitate. Cartea va continua să reprezinte o sursă de informații și de cunoaștere, dar într-un mediu economic și social profund diferit, unul în care cartea era doar *o media printre medii*.
10. Deborah Brandt, *Literacy*, 62-71.
11. *Ibid.*, 188.
12. Dumitru Sandu, *Spațiul social al tranziției* (Iași: Polirom, 1999).
13. Suntem de acord cu perspectiva elaborată de către economistul Amartya Sen: „problema inegalității capătă de fapt dimensiuni mult mai mari pe măsură ce atenția este schimbată de la inegalitatea veniturilor către inegalitatea *distribuției libertăților fundamentale și a capacităților*” (Amartya Sen, *Dezvoltarea*, 159). Inegalitatea dintre rural și urban a constat, în principal, dintr-o inegalitate de oportunități și de libertăți (sănătate, educație etc), punând bazele polarizării sociale din prezent.
14. Cartea a îndeplinit un rol de arbitraj și în perioada comunistă. Este vorba aici, mai degrabă, despre o reasezare în câmpul cultural a sponsorilor competențelor literate. Statul își auto-dizolvă o serie de funcții, permițând claselor intelectuale ocuparea unui teritoriu foarte vast și (re)construcția noilor repere culturale. Pentru o perspectivă recentă asupra reconstrucției de către intelectuali a reperelor culturale în primii ani de post-comunism, vezi articolul Adrianei Stan și a lui Cosmin Borza „Deetatization of Culture, Privatization of Politics. The Case of the Publishing Houses in Postcommunist Romania” *STUDIA POLITICA* XX, nr. 3 (2020), 382-397.
15. Marius Lazăr, „Writers, Intellectuals, Politics: The Transformation of the Cultural Field in Post-Communist Romania.” *STUDIA UBB SOCIOLOGIA* LX, nr. 1 (2015): 125-49; p. 137.
16. „Sponsorii introduc și instabilitate în valoarea nivelului de competențe literate ale oamenilor. Pe măsură ce diverși sponsori apar și dispar, și pe măsură ce potențialul lor crește și scade, parte a competiției politice și economice, la fel și posibilitățile celor pe care îi sponsorizează, atât în termeni de oportunitate pentru deprinderea competențelor literate cât și pentru valoarea unor abilități literate particulare”. Deborah Brandt, *Literacy*, 27.
17. Odată cu prestigiul lor social, se va eroda treptat și entuziasmul necritic pentru capitalism și piață liberă nereglementată. Găsim o tratare a relației dintre cele două la Teodora Dumitru, „De la anticomunism de principiu la anticapitalism pragmatic: presa literară românească între 1990 și 1993”, *TRANSILVANIA*, nr. 3 (2019), 1-7.
18. Sintagma a fost folosită de către Ion Ianoși, cunoscut profesor de estetică și filosofie, pentru a se referi la primii ani de post-comunism. Vezi Ion Ianoși, *Ideii inoportune* (București: Cartea Românească, 1995).
19. Serie istorică de date a Fondului Monetar Internațional, accesată în data de 10.05.2020, disponibilă la : https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/weorept.aspx?pr.x=38&pr.y=7&sy=1980&ey=2023&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=968&s=NGDP_RPCH,PPPGDP,PPPPC,PCPIPCH,LUR,GGXWDN_NGDP&grp=0&a=#cs3. Vezi și Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)* (Iași: Polirom, 2010), 467.
- * IAV cumulează veniturile salariale și pe cele sociale (pensii, alocații pentru copii, ajutoare de șomaj, ajutoare sociale). Între 1995 și 2001, acestea reprezentau peste 60% din venituri.
20. Mariana Stanciu, „Consumul populației din România în ultimele două decenii”, *Calitatea vieții XXI* (2010), 261.
21. Constantin Grigorescu, *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european* (București: Expert, 1993), 154.

22. HDI – Human Development Index este calculat în baza indicatorilor: speranța de viață la naștere, rata de alfabetizare a adulților, numărul mediu de ani de școală pe adult, PIB real/locuitor ajustat la paritatea puterii de cumpărare (dolari). HDI nu este un construct absolut, însă este un indicator util, alături de alți factori, în determinarea unor tendințe. În cele mai multe cazuri, o relație de convergență între un HDI mare și GDP per capita ridicat indică o populație mai bine educată și mai sănătoasă decât cele cu HDI/GDP scăzut. Un HDI care înaintea lent nu poate hrăni o dezvoltare economică agilă și consistentă, reversul fiind adevărat la rândul lui. Oricum, relevanță nu e avuția, propriu-zisă, cât ceea ce se face cu ea. Iar aici, statul român a greșit cel mai mult. Vezi Constantin Grigorescu, *Nivelul*, 127.
23. Murgescu, *România și Europa*, 465-68.
24. Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției* (Iași: Polirom, 2004), 49.
25. Academia Română, Institutul de Cercetare a Calității Vieții. <https://acad.ro/SARS-CoV-2/doc/do2-PoliticiProtectieSociala.pdf>. Accesat la 10.03.2021.
26. Datele oficiale plasau șomajul la 10% din totalul populației active, dar din evidențele Oficiului pentru Șomaj ieșiseră încă 800.000 de oameni, aproape dublând cifra oficială. Vezi Alina Mungiu, *Românii după '89* (București: Humanitas, 1995), 104.
27. Doar învățământul, mass-media și armata, dintre instituțiile politice fundamentale, se bucurau de o încredere ce depășea 50% în 2003, în urma a trei ani de creștere economică și de îmbunătățire a nivelului de încredere față de perioada 1997-2000 (2004, 53). Este evident că procesele de disoluție a formelor de viață, a constructelor sociale și ale încrederii nu își revin odată cu repornirea economiei, având un orizont temporal de eficacitate mai degrabă generațional.
28. Dumitru Sandu, *Spațiul social al tranziției* (Iași: Polirom, 1999), 65.
29. Odată cu criza din 1997, numărul celor care credeau că tranziția mergea în direcția cea bună, scade de la 48% la 23% în anul următor și nu va mai ajunge niciodată la același nivel din perioada cercetată (1996-2003); vedem o creștere de la 28% la 48%, 1996 versus 1997, după victoria Convenției Democrate și după ce 1996 fusese un an cu creștere economică. Vezi Cătălin Zamfir, *O analiză critică*, 37.
30. La Amartya Sen (p. 119), libertatea este scopul principal al dezvoltării ca „proces integrat de extindere a libertăților fundamentale”. Din această perspectivă, nici perioada comunismului și nici prima decadă post-comunistă nu au oferit cele mai bune condiții de dezvoltare a capacităților individuale – în primul caz, în special din cauza naturii autoritare a regimului, iar în al doilea caz, din cauza privațiunilor de natură economică.
31. Brian Street, *Social Literacies* (New York: Routledge, 1995), 26-29.
32. Analfabetismul funcțional apare ca subiect public (deci politic) în Europa, în anii 1980 și este importat la noi via Franța.
33. Bernard Lahire, „Discours Sur l'illettrisme et Cultures Écrites. Remarques Sociologiques Sur Un Problème Social”, în *L'Illettrisme" En Questions*, ed. J. Besse, M. de Gaulmyn, D. Ginet, și B. Lahire, 59-75. Lyon: Presses universitaires de Lyon, 1992.
34. Pentru Inglehard, sociolog cunoscut pentru crearea *World Values Survey* și a *Eurobarometrului*, exponent al teoriei evoluției culturale, factorii economici preced și favorizează schimbarea orientărilor de valoare.

Bibliography:

- Brandt, Deborah. *Literacy in American Lives*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Chiper, Tita, and Gabriela Omăt. “Temeinicia – profesie nespectaculoasă” [Consistency – The Unspectacular Profession]. *Dilema*, no. 475 (2002).
- Comisia Națională pentru Statistică. *Anuarul Statistic al României* [Statistical Yearbook of Romania]. București, 1994.
- Comisia Națională pentru Statistică. *Anuarul Statistic al României* [Statistical Yearbook of Romania]. București, 2000.
- Dumitru, Teodora. „De la anticomunism de principiu la anticapitalism pragmatic: presa literară românească între 1990 și 1993” [From Principled Anti-Communism to Pragmatic Anti-Capitalism: The Romanian Literary Press Between 1990-1993]. *Transilvania*, nr. 3 (2019): 1-7.
- Elfenbein, Andrew. *The Gist of Reading*. Stanford: Stanford University Press, 2018.
- Grigorescu, Constantin. *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european: 1989* [The Level of Social and Economic Development in Romania in European Context: 1989]. București: Editura Expert, 1993.
- Gross, Peter. “Modificări spectaculoase, dar puține schimbări în presă” [Spectacular Modifications, Yet Few Changes in the Press]. In *România postcomunistă* [Post-communist Romania], edited by Lavinia Stan and Diane Vancea, 153-72. Iași: Polirom, 2017.
- Ianoși, Ion. *Ideii inoportune* [Inopportune Ideas]. București: Cartea Românească, 1995.
- Inglehart, Ronald F. *Evoluția Culturală* [Cultural Evolution]. Cluj-Napoca: Școala Ardeleană, 2019.
- Lahire, Bernard. “Discours Sur l'illettrisme et Cultures Écrites. Remarques Sociologiques Sur Un Problème Social.” In *L'Illettrisme" En Questions*, edited by J. Besse, M. de Gaulmyn, D. Ginet, and B. Lahire, 59-75. Lyon: Presses universitaires de Lyon, 1992.
- Lazăr, Marius. “Writers, Intellectuals, Politics: The Transformation of the Cultural Field in Post-Communist Romania.” *STUDIA*

- UBB *SOCIOLOGIA* LX, no. 1 (2015): 125–49.
- Lind, Agneta. *Literacy for All: Making a Difference*. Paris: UNESCO, 2008.
- Lindreholm, Tracy, Sandra Virtue, Tzeng Yuhtsuen, and Paul van den Broek. "Fluctuations in the Availability of Information during Reading: Capturing Cognitive Processes Using the Landscape Model." *Discourse Processes: A Multidisciplinary Journal* 37, no. 2 (2004): 165–86. <https://eric.ed.gov/?id=EJ682765>.
- Lyotard, Jean-Francois. *Condiția postmodernă* [The Postmodern Condition]. Cluj-Napoca: Idea, 2003.
- Macrea-Toma, Ioana. *Privileghiul* [Privilligentsia]. Cluj-Napoca: Casa Cărți de Știință, 2009.
- Mihăilescu, Vintilă. "Nu Prea Avem Intelectualitate!". *Adevărul*, 2010. Online: https://adevarul.ro/news/societate/vintila-mihailescu-nu-intelectualitate-1_50ae9e327c42d5a6639e7a4f/index.html. Accessed February 2021.
- Mungiu, Alina. *Românii după '89* [The Romanians after 1989]. București: Humanitas, 1995.
- Murgescu, Bogdan. *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)* [Romania and Europe. The Accumulation of Economic Gaps]. Iași: Polirom, 2010.
- Sandu, Dumitru. *Spațiul social al tranziției* [The Social Space of Transition]. Iași: Polirom, 1999.
- Sen, Amartya. *Dezvoltarea ca libertate* [Development as Liberty]. București: Editura Economică, 2004.
- Stan, Adriana și Borza, Cosmin. "Deetatization of Culture, Privatization of Politics. The Case of the Publishing Houses in Postcommunist Romania". *STUDIA POLITICA* XX, nr. 3 (2020), 382–397.
- Stanciu, Mariana. "Consumul populației din România în ultimele două decenii" [Romanian Population's Consumption in the Last Two Decades]. *Calitatea Vieții XXI* (2010).
- Stoica, Cătălin Augustin. *România continuă*. București: Humanitas, 2018.
- Street, Brian V. *Social Literacies*. New York: Routledge, 1995.
- United Nations. "A Decade Later: Understanding the Transition Process in Romania." *UNDP*, 2001.
- Zamfir, Cătălin. *O analiză critică a tranziției* [A Critical Analysis of Transition]. Iași: Polirom, 2004.